

LIK ŽENE U MISLI MARKA MARULIĆA

Mladen Parlov

UDK: 821.163.42 Marulić, M. 09
Izvorni znanstveni rad

Mladen Parlov
Teološki fakultet
Split

Uvod

U Marulićevoj cjelokupnoj misli lako su zamjetni višestruki utjecaji, primjerice onaj svetopisamski, otački, franjevački, humanistički, monaški itd. Marulićeva osobna duhovnost, tj. njegov nutarnji svijet, njegov način razmišljanja i postupanja svoje izvorište ima u duhovnosti *devotio moderna*, i to talijanskog tipa; duhovnosti koja je manje okrenuta kontemplaciji i mistici, a više askezi, praksi, rekli bismo monaškom tipu duhovnosti. Ovaj vid njegove ukorijenjenosti u monaškoj duhovnosti nalazimo široko posvjedočen u njegovim spisima i u njegovu čestom citiranju monaških autora ili onih koji su propagirali duhovnost sličnu monaškoj, primjerice Ivana Kasijana, sv. Grgura Velikoga, sv. Bernarda, a nadalje sv. Jeronima. U njihovoj školi kod Marulića – laika oblikovao se, možemo slobodno reći, određeni monaško-klerički pogled na život i svijet u kojem živi. Podsjetimo se da Marulić *Instituciju*, svoje najglasovitije djelo, započinje poglavljem *O preziranju zemaljskih dobara zaradi Krista*. Riječ je o klasičnom mjestu monaške duhovnosti; o *contemptus* ili *fuga mundi*. Samo spomenimo da sličnim naslovom (*De imitatione Christi et contemptu mundi omniumque eius vanitatum*) započinje i glasovito djelo *De imitatione Christi*, koje je Marulić 1500. preveo na hrvatski. Naravno da će se kod Marulića ispreplesti razni utjecaji, pa će u određenom pitanju biti prisutniji jedan ili drugi utjecaj (biblijski, otački, humanistički itd.). Ovoj monaško-kleričkoj viziji cjelokupnog kršćanskog življenja nije, dakako, izbjeglo ni njegovo poimanje žene, ali ipak s određenim i odlučujućim razlikama, kako ćemo vidjeti.

Da bismo bolje shvatili Marulov govor o ženi, najprije ćemo kratko progovoriti kako je ženu doživljavala crkvena misao prije Marulića, a koje je on baštinik i

svjedok. Posebno ćemo se zaustaviti na mislima dvojice velikih crkvenih Otaca, sv. Jeronima i Augustina, čiji utjecaj zamjećujemo kod splitskog humanista. Potom ćemo vidjeti kako sam Marulić predstavlja ženu i njezinu ulogu u društvu i Crkvi.

1. Žena u životu Crkve do Marulićeva vremena

Početni kršćanski pogled na ženu oblikovao se je ne samo na temelju svetopisamskog nauka, nego i helenističke filozofije, a jedno i drugo naglašava ženu podložnost mužu ili čak njenu suvišnost. Novozavjetni autori, osobito Pavao i Petar, svoje misli o ženi temelje na izvještaju o stvaranju prema kojem žena dolazi poslije (ili iz) muža te mu stoga treba biti podložna (usp. 1 Pt 3,1 i sl.; Ef 5,21-24; Kol 3,18).¹ S druge strane u helenizmu se oblikovao moral po kojem su se filozofi mogli približiti ženi radi trenutnog zadovoljstva, no mudar je onaj filozof koji se odriče žene i ženidbe, jer i jedno i drugo ometa filozofiranje (kontemplaciju) i uznemiruje dušu. Postupno se u kršćanstvu, osobito za intelektualce (gnostike), širi ideja koja svijet predstavlja kao bojno polje sukoba između duha i materije. Svaka se putenost doživljava kao nešto zla. Male skupine savršenih povlače se iz svijeta te propovijedaju grozu od žene.

Premda Crkva nikada nije službeno prihvatila ovakva gnostička učenja, štoviše i osudila ih je, ipak su izvršila određeni utjecaj na kršćansku misao. Taj se utjecaj osjeća i kod velikih crkvenih Otaca. Pritom treba reći da gotovo ni kod jednog crkvenog Oca ne postoji jednoznačan nauk u pogledu žene i ženidbe. Ako je, s jedne strane, moguće pronaći brojne mizoginijske izričaje, s druge su njihova djela isto tako prepuna brojnih navoda u pohvalu ženidbe te nešto manje u pohvalu žene.² Može se ipak reći da veliki crkveni Oci tijekom IV. i V. st. uglavnom predstavljaju obitelj na tradicionalan način, odnosno na način da je muž neupitni gospodar i glava obitelji, no istodobno o obitelji govore kao o kućnoj crkvi (*domus ecclesiae*); obitelj je crkva u malom te u njoj nadasve treba vladati ljubav koja proizvodi najviše svagdanjih dobara, potom sloga a s njom i uzajamno služenje i uzajaman hod prema Gospodinu. U ovoj crkvi u malom uloga glave ovisi o slici mističnog tijela, čija je glava Krist (usp. Ef 5,22-24), a funkcija vođe i učitelja ovisi o mjesnom biskupu.³

¹ Petar upozorava žene: »Tako i vi, žene, pokoravajte se svojim muževima... Vaš nakit neka ne bude izvanjski – pletenje kose, kićenje zlatom ili oblačenje haljina. Nego: čovjek skrovita srca, neprolazne ljepote, blaga i smirena duha.« (1 Pt 3,1.3-4) Pavao pak na više mjesta upozorava žene da budu podložne muževima: »Podložni budite jedni drugima u strahu Kristovu! Žene svojim muževima kao Gospodinu! Jer muž je glava žene kao i Krist Glava Crkve – On, Spasitelj Tijela. Pa kao što se Crkva podlaže Kristu, tako i žene muževima u svemu!« (Ef 5,21-24); »Žene, pokoravajte se svojim muževima kao što dolikuje u Gospodinu!« (Kol 3,18)

² Više o odnosu crkvenih Otaca prema ženi i ženidbi vidi: A.-M. P e l l e t t i e r, *Il cristianesimo e le donne, Venti secoli di storia*, Jaca Book, Milano 1990, str. 41-65.

³ Više o obitelji i životu u obitelji kroz prva stoljeća kršćanstva vidi: C. B u r i n i – E. C a v a l c a n t i, *La spiritualità della vita quotidiana negli scritti dei Padri*, Edizioni Dehoniane, Bologna, 1988, str. 97-129 za II. i III. st.; str. 155-193 za IV. i V. st.

Veliki Dalmatinac, sv. Jeronim, o ženi i ženidbi progovara u više svojih spisa, a osobito u spisima *Adversus Iovinianum*, *Contra Vigilantium*, *Adversus Helvidium* te u poslanici Eustohiji (*Ad Eustochium*). Za njega djevičanstvo ima prednost pred ženidbom. Ovu će tvrdnju toliko naglasiti da će biti optužen zbog pretjerane strogosti u prosuđivanju ženidbe.⁴ On ne sumnja da su Adam i Eva bili nevini u raju. Tijela su im se sjedinila tek poslije pada, u prokletstvu, stoga je svako spolno sjedinjenje nešto zla. Ženidba se može opravdati tek time što služi da se iznova napuči nebo rađanjem djece,⁵ odnosno da se iznova ponudi mogućnost života u djevičanstvu. Ženidba nije dobra naprosto (*bonum simpliciter*) jer »ono je po naravi dobro što nema usporedbe sa zlom, dobro koje se ne zasjenjuje isticanjem većega dobra«.⁶ Ženidba je dobro koje se dopušta da se izbjegne zlo. Po naravi bludnik, muž u braku postaje i preljubnik ako strasnije ljubi svoju ženu; naime od nje čini prostitutku.⁷

Drugi crkveni Otac koji je utjecao na razvoj crkvene misli o ženidbi i ženi, a čiji utjecaj također nalazimo kod Marulića, bio je sv. Augustin. Njegov je nauk blaži od Jeronimova, a o ženidbi i usputno o ženi progovara u kontekstu napada na celibat i djevičanstvo.⁸ Na alegorijski način tumači izvještaj o stvaranju čovjeka, tako da u Adamu prepoznaje duhovni dio ljudskog stanja, a u Evi sjetilni. Đavao je pobijedio čovjeka kad mu je uspio pridobiti duh, nakon što ga je oslabio pomoću tijela, tj. osjetila. Augustinovski određeni dualizam osjeća se i ovdje: zlo proizlazi iz tijela, odnosno iz žene koja je inferiorna i tjelesna. Stoga Augustin, poput Jeronima, smješta 'muža i ženu', tj. osobe u braku na samo dno ljestvice zasluga ili duhovnog savršenstva. Ipak prihvaća da je čovjek, koji se istočnim grijehom odao grijehu (putenosti), sačuvao moć da se odupre navali tjelesne napasti. To

⁴ Naime, nakon spisa *Adversus Iovinianum*, sastavljena u Betlehemu 393, protiv Jeronima su se digle oštre kritike na račun tog spisa jer je toliko uzvisio djevičanstvo da je time osudio ženidbu. U pismu Pamahiju Jeronim se brani od optužbi za pretjerani doktrinarni rigorizam u pogledu ženidbe (usp. *Apologeticum ad Pammachium* 1-6, u: San G e r o l a m o, *Lettere*, testo latino a fronte, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano, 1989, str. 265-281).

⁵ Na više će mjesta Jeronim istaknuti da je svrha ženidbe rađanje djece (usp. *Ad. Jov.* 1,20; *Epist.* 54; *Contra Vigilantium* 15 itd.) te da se ženidba dopušta kao ustuk požudi.

⁶ S. H i e r o n y m u s, *Ad. Iovinianum*, I,7, u: *PL* 23,218-219. Inače, u izlaganju dostojanstva i naravi kršćanske ženidbe u navedenom spisu Jeronim slijedi Tertulijanove misli iz spisa *Ad uxorem* te iz spisa *De exhortatione castitatis*. Na Tertulijana se poziva i u poslanici Eustohiji (opširnije o Jeronimovu poimanju ženidbe vidi: S. Kos, »Kršćanska ženidba u mišljenju i naučavanju svetog Jeronima«, u: *Obnovljeni život* 57 (2002) 3, str. 369-393).

⁷ Usp. S. K o s, nav. dj., str. 380-381.

⁸ Prigodu za pisanje o ženidbi Augustinu je pružio Jovinijan (konac IV. st.), isti protiv kojeg je pisao sv. Jeronim, a koji je jedno vrijeme provodio strogi pokornički život, no potom se odrekao asketizma te započeo napadati život u celibatu i djevičanstvu. Augustin je, oko 401, kao odgovor Jovinijanu napisao spis koji će postati klasično djelo u teologiji ženidbe (*De bono coniugali*), makar će u njemu stavljati život u djevičanstvu iznad života u braku (više o ovome vidi: P. A d n e s, *Il matrimonio*, Desclee, Roma, 1973).

postoji ženidbom koja nije toliko nesavršeni oblik sjedinjenja muža i žene. Spolni čin kao grijeh, koji je smrtonosan u bludništvu, ženidbom postaje laki grijeh. Može ga se otkupiti, tj. za nj dati zadovoljštinu. Zlo je ušlo u raj kada je žudnja prodrila u onaj dio duše koji se morao pokoriti razumu kao žena mužu. Ženidbom se može uspostaviti prvobitna hijerarhija – gospodarenje duha nad tijelom. Dakako, pod uvjetom da muž ne posjeduje Adamovu slabost i da on vlada ženom, a ne ona njime. Augustin ovim pomiče granicu između dobra i zla: ona više ne rastavlja oženjene od suzdržljivih, već bludnike od oženjenih. U braku, tvrdi Augustin, postoje i dobre strane. Brak je dobar jer se njime povećava broj ljudi što omogućuje da se iznova napuči raj, tj. zamjenjujući izbačene anđele novoizabranicima. Brak je osobito dobar jer je sredstvo kojim se obuzdava sjetilnost, tj. žena. Pozitivno vrednovanje ženidbe ustvari je pohvala života u djevičanstvu. Vrijednost ženidbe proizlazi iz »triju dobara« koja joj pripadaju: *fides*, *proles* i *sacramentum*. Ovim Augustin čini korak naprijed u odnosu na dotadašnju teologiju ženidbe koja je vrijednost ženidbe svodila gotovo isključivo na prokreaciju (*proles*).⁹

Daljnji razvoj crkvene misli o ženi i ženidbi bit će ponavljanje ili komentar nauka spomenute dvojice crkvenih Otaca, s tim da će se prema ženi izražavati sve veća sumnja ili čak i određeni strah od žene. Srednji je vijek, možda više od bilo kojeg drugog povijesnog razdoblja, epoha muškaraca, a možemo slobodno dodati i epoha klerika. Oni drže monopol u društvu, u svim njegovim sferama; drže monopol na svaki oblik znanja; oni promišljaju stanje čovjeka, društva i Crkve te svakome u društvu, od kralja do sluga, određuju njegovo mjesto te sve usmjeravaju prema vječnome spasenju. Dakako da i ženama određuju njihovo mjesto u božanskoj ekonomiji spasenja, tj. savjetuju im sredstva i putove posvećenja i dolaska u nebo. Njihovo promišljanje o ženi više je teoretskog tipa. Zatvoreni u samostane i od malena odgajani u strogom celibatu, monasi, a isto vrijedi i za redovnike i ostale klerike formirane pri katedralnim školama, doživljavaju ženu kao nešto daleko, strano, u strahu. Ideja žene ih uznemiruje i straši. Postupno se u misli crkvenih autora, s obzirom na ženu, javlja snažna mizoginijska crta. Ženu se predstavlja kao izvor napasti i propasti za muškarca, osobito onoga tko se je zavjetovao na doživotno djevičanstvo, tj. za onoga koji se posvetio Bogu.¹⁰ Žena je svojim grijehom upropastila ljudski rod te je, u stvari, neprijateljica čovjekova. Jedan od najboljih poznavatelja religioznosti srednjega vijeka R. Manselli kratko sažima doživljaj žene u svijetu monaha i klerika srednjega vijeka: Po njima »žena je otrovala našeg praroditelja, koji je bio njen muž i otac, ona je odsjekla glavu Ivanu Krstitelju, smrt je donijela Samsonu. Na određen je način ubila i Spasitelja, jer da nije bilo njena grijeha, on ne bi morao umrijeti. Proklet bio ovaj spol u kojem

⁹ Usp. J. M. M i l l a s, *Penitenza, matrimonio, ordine, unzione degli infermi*, PUG, Roma, 1994, str. 160-161.

¹⁰ Usp. J. D a l a r u n, »La donna vista dai cherici«, u: G. Duby–M. Perrot, *Storia delle donne in Occidente, Il Medioevo*, a cura di Christiane Klapisch-Zuber, Editori Latreza, Bari, 1999, str. 24-55.

ni straha ni dobrote ni prijateljstva i od kojega se treba čuvati više kad ga se ljubi nego mrzi«. ¹¹

Tijekom cijeloga srednjega vijeka opće je uvjerenje da je žena inferiorna u odnosu na muškarca. Ovo se uvjerenje projicira na biblijske tekstove kojima se onda dodatno potkrjepljuje to isto uvjerenje. Osobito su zahvalni 2. i 3. poglavlje knjige Postanka koji govore o stvaranju prvog čovjeka i prve žene iz njegova rebra te o padu prve žene i prvog čovjeka. Iskrivljena tumačenja knjige Postanka svoje mjesto nalaze i u ikonografiji u kojoj se zmija prikazuje sa ženskim licem, a potom sve više i s licem same Eve. Poruka je jasna: zmija (sotona) u ženi je našao suradnicu, pomoćnicu kako bi prevarila i upropastila čovjeka. Nije onda čudno da učenici ljudi srednjega vijeka pribjegavali u čudnoj, da ne kažemo kakvu drugu riječ, etimologiji kako bi opravdali ženinu podložnost i inferiornost u odnosu na muškarca. Naime, po njima latinska riječ *vir*, koja označava muškarca izvodi se iz riječi *virtus* (krjepost, snaga, hrabrost), a riječ *mulier* iz riječi *mollitia* (mlitavost, savitljivost, izmicanje). ¹²

Otkriće Aristotelove filozofije, u vrijeme visoke skolastike, kršćanskoj je filozofiji i teologiji pružilo dodatne argumente u obezvrjeđivanju žene. U to vrijeme nisu bili rijetki ozbiljni teolozi koji su raspravljali ima li žena uopće ljudsku dušu. Čak se ni najveći teolozi srednjega vijeka nisu uspjeli uzdići iznad ovog općeg uvjerenja o podložnosti žene u odnosu na muškarca. Primjerice, za sv. Tomu Akvinskog, kao i za druge teologe i učene ljude njegova vremena, ne postoji jednakost među spolovima. Žena u svemu dolazi poslije muškarca: u začeću, u rođenju, u odgoju, u privatnom i društvenom životu, u državi i Crkvi. Toma, pod utjecajem ondašnje biologije, u ženi vidi tek manjkava muškarca. Žena je određena da bude na korist mužu, a jedina joj je svrha prokreativna – rađanje djece. ¹³ Čak i u rađanju djece žena nije drugo doli pasivnost, dok muškarcu pripada aktivna uloga jer je nosilac životnog i rađajućeg sjemena. Zaključak je mogao biti samo jedan: »Žena je podložna muškarcu (mužu) po slabosti svoje naravi, bilo s obzirom na snagu duše bilo s obzirom na fizičku snagu.« ¹⁴ Čak i riječi kojima se opisuje žena i njena uloga u društvu svjedoče o njevoj temeljnoj ulozi, a ta je prokreacija. Ova redukcija žene na ulogu one koja rađa omogućila je teolozima muškarcima da predstave ženu kao onu koja uznemiruje i smućuje, kao tijelo koje izmiče vlasti duha, kao biće koje nije sposobno upravljati samo sobom, jer njime upravljaju niži nagoni, osobito spolni. ¹⁵

U svijetu muškaraca žena, ionako kriva za sve nedaće, nije mogla postati društveni subjekt. Trebala su proteći stoljeća, tj. trebala se pojaviti nova epoha i s

¹¹ R. M a n s e l l i, »La Chiesa e il francescanesimo femminile«, u: *Movimento religioso femminile e francescanesimo nel secolo XIII*, Assisi, 1980, str. 242.

¹² Usp. G. D u b y, *Vitez, žena i svećenik. Ženidba u feudalnoj Francuskoj*, Logos, Split, 1987, str. 34; A.-M. Pelletier, nav. dj., str. 73.

¹³ Usp. *Summa Theologiae I, q. 98, a. 2, ad 2*, Editiones Paolinae, Milano, 1988.

¹⁴ *Summa Theologiae, Supplementum, q. 81, a. 3, ad 2*.

¹⁵ Više o srednjovjekovnom poimanju naravi žene vidi: C. T h o m a s s e t, »La natura della donna«, u: *Storia delle donne*, nav. dj., str. 56-87.

njome nova svijest o ženi kako bi ju se počelo uvažavati i priznati subjektom u društvu. Nažalost, proces 'oslobađanja' žene ni dan danas nije završen.

Borba žene za vlastito mjesto u društvu i za, danas bismo rekli, 'pravo glasa' započinje upravo u srednjem vijeku. Ne mogavši se izboriti za vlastito mjesto u svijetu muškaraca, tj. mača i politike, svjetovne i crkvene svejedno, žena se srednjega vijeka okreće području gdje joj se naizgled nudi malo prostora, naime religioznom, tj. prostoru iskustva vjere i vjerskoga. Upravo će na tom području, gdje su naizgled čvrsto vladali muškarci, monasi i redovnici, žena izboriti vlastito mjesto i steći ugled. Povijest kršćanske duhovnosti poznaje velike duhovne likove kroz sva razdoblja crkvene povijesti, no u srednjem vijeku žena pretendira da postane i religiozni subjekt. Naravno da su i prije žene imale svoj određeni religiozni identitet koji se razvijao od žene pokornice, preko žene djevice do žene monahinje i redovnice. No, uvijek je bila ovisna o muškarcu.¹⁶ Odlučujući pomak događa se sa sv. Klarom Asiškom koja, u svijetu muškaraca, želi živjeti radikalnu, 'mušku' duhovnost, piše pravilo života za svoje susestre te odbija bilo koji materijalni oblik skrbi (nadarbine) sa strane crkvene hijerarhije.¹⁷

Ovaj sumarni pogled na ženu i njenu prisutnost kroz povijest Crkve ne bi bio potpun kad bi zanemario i pozitivne primjere bilo uloge žene u Crkvi, bilo odnosa muškaraca, klerika i monaha, prema ženi. Gotovo da nema razdoblja u povijesti Crkve a da određena žena nije odigrala veliku ulogu. I ovdje nije riječ samo o majkama kraljicama, nego o ženama koje su svojim životom, svojim savjetima, usmenim i pisanim, odigrale veliku ulogu u životu pojedine mjesne crkve ili pojedine monaške i redovničke zajednice. Spomenimo se, primjerice, sv. Helene, majke cara Konstantina, ili sv. Monike, majke sv. Augustina, ili sv. Klotide i Ženovjeve koje su odigrale veliku ulogu u povijesti Franaka, ili sv. Hedvige koju nalazimo kao važan lik u počecima oblikovanja poljskog naroda. Zašto ne spomenuti i hrvatsku kraljicu Jelenu, čiji spomen traje do dana današnjega. Uz ove velike likove, koji izranjaju iz crkvene povijesti pojedinih naroda, opća povijest Crkve poznaje i druge velike žene koje su zadužile opću Crkvu ili barem pojedinu monašku ili redovničku zajednicu. Spomenimo samo neke od njih: sv. Marija Magdalena, sv. Skolastika, Eloiza, sv. Klara Asiška, sv. Katarina Sijenska itd.¹⁸

¹⁶ Više o razvoju ženske religioznosti kroz povijest Crkve do srednjeg vijeka vidi: E. P a s z t o r, *Donne e sante. Studi sulla religiosità femminile nel Medio Evo*, Edizioni Studium, Roma, 2000, osobito str. 1-63.

¹⁷ O sv. Klari Asiškoj i njenu utjecaju na razvoj kasnosrednjovjekovne i duhovnosti općenito postoji obilna bibliografija. Spomenimo samo par djela: *Chiara d'Assisi. Donna nuova*, Atti del convegno di studi, Anagni, 30 gennaio 1994, Edizioni Porziuncola, Assisi 1994; *Sveta Klara i naše vrijeme*, Radovi simpozija u prigodi 800. obljetnice rođenja sv. Majke Klare (1193-1993) što je održan u Splitu od 7. do 9. listopada 1993. godine, u: *Kačić 26*, Split 1994; *Duhovni lik svete Klare i njezina poruka našem vremenu*, Radovi simpozija u povodu 750. obljetnice smrti sv. Majke Klare (1253-2003) koji je održan u Splitu u samostanskoj crkvi sv. Klare 26. i 27. rujna 2003, Symposion, Split 2004.

¹⁸ Više o pojedinim ženama koje su obilježile povijest Crkve te o njihovom odnosu prema muškarcima vidi: C. M a z z u c c o - C. M i l i t e l l o - A. V a l e r i o, *L'amicizia tra uomo e donna nei primi 13 secoli del cristianesimo*, Edizioni Paoline, Milano, 1990.

2. Marulić o ženi

Marulić je baštinik gore iznesenih misli, a još više općeg uvjerenja o inferiornosti žene u odnosu na muškarca. No, kod Marulića primjećujemo gotovo svjestan napor da nadiđe predrasude s obzirom na ženu i njenu ulogu u društvu, pa čak i u Crkvi. Ovaj je napor uočljiv osobito u Marulićeva dva najvažnija i najpoznatija djela: u *Instituciji* i *Evangelistaru*. U *Instituciji*, uz svetačke primjere muškaraca, iz poglavlja u poglavlje¹⁹ navodi i primjere žena koje su poput muškaraca znale na radikalna način živjeti određenu krepost te tako postati uzorom drugim ženama, ali i svim ostalim kršćanima. Marulić na taj način predstavlja ženu kao subjekt povijesti spasenja, a ne samo kao objekt o kojem odlučuju muškarci. U *Evangelistaru* je njegov napor da nadiđe predrasude vremena još očitiji. Već sam pogled na naslove početnih poglavlja pete knjige ukazuje na njegovu nakanu da istodobno progovori i muškarcima i ženama (*O djevičanstvu*, *O udovičkoj čistoći*, *O izbjegavanju druženja sa suprotnim spolom*, *O lijekovima protiv kušnja pohote*, *O braku*, *O dužnosti muža i žene...*).

O ženi izravno progovara u poglavljima posvećenima ženidbi, tj. obiteljskom životu. Izlažući ono što bismo danas nazvali obiteljskim moralom, progovara o dužnostima muža i žene. Ženidba (brak) je dobra, tvrdi Marulić, jer ju je ustanovio sam Bog: »Ništa, naime, nije ustanovio tvorac svega Bog što ne bi bilo dobro, mada je jedno bolje od drugoga i savršenije. A tada je on prvo ustanovio brak kad je stvorio muškarca i ženu i blagoslivljajući ih rekao: 'Rastite i množite se i napunite zemlju'.«²⁰ Ono »bolje i savršenije« je naravno život u djevičanstvu. Svrha je ženidbe, ponavlja Marulić nauk svoga učitelja Jeronima, jedino rađanje potomstva. Prvi ljudi »nisu bili pozvani na uživanje, nego na rađanje djece, tj. da rastu i množe se. Ako i ne može biti da u tome ne bude kakva užitka, ne smije ipak u njemu biti svrha braka, nego u umnažanju potomstva, kako je to prethodno odredio božanski blagoslov«. ²¹ Shvaćajući ženidbu na ovakav, reduktivan način Marulić će posljedično promatrati ženu gotovo isključivo u pogledu prokreacije, a time i u njenoj ulozi majke i odgojiteljice u obitelji. Uostalom ovakav je način razmišljanja bio općeprihvaćen u njegovo vrijeme kako kod crkvenih autora, tako i kod drugih humanista. Primjerice, i »prvak humanista« Erazmo Roterdamski o ženi i njenoj ulozi u društvu govori na način gotovo istovjetan Marulićevom, s novošću što se zalaže za obrazovanje žena te što dovodi u pitanje ideju da je život u djevičanstvu po sebi vrjedniji od života u braku.²²

¹⁹ Jedino poglavlje u kojem ne navodi primjere žena jest: *O tome kako ne valja žudjeti za visokim položajima* (usp. *Institucija* I,6), a i to govori o položaju žene u društvu Marulićeva vremena. Sve navode Marulićevih djela donosimo prema splitskom izdanju *Opera omnia*.

²⁰ *Evangelistar* II (V,6), str. 125.

²¹ Ondje.

²² Usp. *Erasmus on Women*, edited by Erika Rummel, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London, 1996. U Uvodu priređivačica Erazmovih tekstova veli da Erazmova misao nudi »mixture of traditional and progressive thought. Among the tradi-

Premda o ženama govori kao o slabijem spolu,²³ u Marulića ne nalazimo ni traga prijezira prema ženi.²⁴ Kad o ženama govori kao o slabijem spolu, ne misli toliko na njihovu moralnu ili psihološku inferiornost u odnosu na muškarca, koliko na tjelesnu, tj. fizičku dimenziju. No, bilo bi, dakako, pretjerano očekivati ovovremeni pogled na ženu kad i današnje vrijeme vodi vlastite bitke o tzv. »ženskom pitanju«.

Ako Marulić nadvisuje svoje učitelje u općem pogledu na ženu, ipak je još uvijek dijete svoga vremena – kasnog srednjega vijeka – kad naučava podložnost žene u odnosu na muža: »Žene neka imaju na pameti da poštuju muževe, da im ustupaju prvo mjesto u časti i da se podlože njihovoj vlasti. To upravo iziskuje mjerodavnost Božja, pouka apostolska i sam prirodni zakon, jer je poznato da čak među poganima i onima što su tuđi našoj vjeri muževi uživaju veće poštovanje i veću slobodu negoli žene.«²⁵ Doneseni navod pokazuje da je Marulića mučilo pitanje žene i njene uloge u društvu. Ondašnju poziciju žene on opravdava objavom, odnosno pozivajući se na izvještaj o stvaranju, tj. knjigu Postanka, na Pavlove poslanice i na ondašnji društveni poredak.

Ako je, s jedne strane čovjek svoga vremena, s druge je i muškarac koji piše o ženi. I on, poput svojih učitelja, osobito Jeronima, prikazuje ženu kao izvor

tional ideas is Erasmus' praise for women as care-givers, their validation through service to God and society, in prayer and charitable work, in the conscientious fulfilment of household duties, in the upbringing of children, especially daughters, and in providing physical comfort and companionship to husbands. By contrast, he holds progressive views – by the standards of his time – on the education of women and breaks with tradition by challenging the idea that celibacy is superior to the marital state« (str. 3).

²³ Usp. *Inst* I (I,2), str. 87: »Sada ću nadovezati ne baš slabije primjere slabijega spola.« Sintagmu »slabijeg spola« više puta ponavlja u *Instituciji*.

²⁴ Određenu dozu satire nalazimo u par epigrama, no više se tiču točno određenih žena, nego žena općenito. Tako, primjerice, u *Epitafu Splićaninu Lukši* izražava ironiju na račun Lukšine žive žene:

»Tko bi rekao? Ovdje u smrti počivam sretan.
Više no život sav meni je miliji grob!
Ne slušam, naime, više ni svađe ni gundanja divlje
Supruga: ne traži tu miraz da vratim joj njen.
Stoga vas, ljubljani, sve moli i preklinje Lukša:
Ženin, kad kucne joj čas, dalje ponesite lijes,
Da mi i posmrtno ne bi govorila psovke i grdnje,
Svadljiv da njezin mi glas grobni ne remeti mir.«

Epitaf preuzet iz: M. Marulić, *Glasgowski stihovi*, Preveo i priredio D. Novaković, Matica hrvatska, Zagreb, 1999, str. 119. Inače, Splićanin Lukša Bilšić Marulićev je rođak, a umro je 1523. Marulić je dobro poznao njegovu obitelj i narav njegove žene. Uz navedeni, određenu dozu ironije prema ženi Marulić izražava u još dva epigrama: *In Marcum uxori odiosum* (Marku kojeg mrzi supruga) te u jednom epigramu koji Marulić prikazuje kao antički, porijeklom iz Napulja, a u stvari je njegov vlastiti (više o ovome vidi: B. L. u č i n, »CIL X, 190*: prijedlog za Marulića«, u: *Colloquia Maruliana* VII (1998), str. 47-55).

²⁵ *Ev* II (V,7), str. 127-127.

napasti za muškarca, osobito Bogu posvećenoga. U četvrtom poglavlju pete knjige Evandelistara (*O izbjegavanju druženja sa suprotnim spolom*) koristi se Jeronimovim opisom života u pustinji i borbe protiv napasti protiv kreposti čistoće²⁶ kako bi potaknuo svoje čitatelje na uzdržljivost u druženju sa suprotnim spolom, a to znači prije svega čuvati se druženja sa ženom.²⁷ U poglavlju *Evandelistara* posvećena opipu (*Ev IV,24 – O Opipu*) piše da će se neporočnost opipa sačuvati ustezanjem ruke od onoga što obično izaziva požudu. Potom nabraja ono što izaziva požudu, a na prvo mjesto stavlja »dodirnuti ženu«:

»Dobro je za čovjeka – kako veli apostol Pavao – ne dirati ženu (*1 Kor 7,1*). Jer ako čednost dolazi u opasnost kad se žena privlačne vanjštine gleda, a još više kad se s njom razgovara, što misliš koliko veća opasnost prijeti ako se poslije toga ne uzdržiš ni od diranja? Zaista ništa drugo ne ostaje osim da se oboje međusobno slože u požudi koju ste pobudili te da jednaka volja u obadvoje poleti k izvršenju krivnje nedopuštena sjedinjenja... Ako ne zauzdaš osjetilo opipa na vatru ćeš koja je već unutra u srcu planula dometnuti drva i izazvati požar još snažnijega plamena koji će te paliti do uništenja... Manje će ti, vjeruj, naškoditi vatra ako ruku staviš u goruću žeravicu ili rukama uhvatiš usijano željezo, nego ako prstom dotakneš mladu razbludnu djevojku.«²⁸

Naravno da će Marulić svoj govor o ženi kao izvoru napasti i opasnosti za muškarca potkrijepiti brojnim svetopisamskim navodima (osobito Siraha) koji onda i božanskim autoritetom potvrđuju već spomenuto opće mišljenje.

Marulićev govor o ženi je višeslojan i funkcionalan. U funkciji je, naime, njegove koncepcije duhovnog života, a koju on preuzima uglavnom od sv. Jeronima, svoga velikog učitelja, i to upravo iz djela *Adversus Jovinianum* u kojem Dalmatinac osim izlaganja materije vezane za duhovni život donosi i obilje navoda o kršćanskoj ženidbi, a neizravno i o ženi. Prema toj koncepciji, u središtu cjelokupnog kršćanskog života nalazi se osoba Isusa Krista, prema kojoj sve teži i prema kojoj se sve mjeri. Cilj i smisao kršćanskog moralno-duhovnog življenja jest suobličenje Isusu Kristu, budući da će stupanj blaženog gledanja u nebu ovisiti o stupnju suobličenosti Isusu Kristu u tijeku ovozemaljskog života. Budući da je Isus Krist živio kao djevac, njemu se u tijeku zemaljskog života najviše mogu

²⁶ U pismu Eustohiji (*Ad Eustochium*, 7) Jeronim opisuje kako mu je za boravka u pustinji tijelo bilo od sunca izgorjeno i postom izmučeno, no u srcu je plamtio žar pohote: »Lice bijaše mi blijedo od posta, a u studenom tijelu srce kipljaše od želja, i pred očima onoga koji već prije vremena bijaše umro tijelu svome, sve sama vatra pohote buktijaše.« (Sveti Jeronim, *Izabrane poslanice*, Književni krug, Split, 1990, str. 25-26) Inače, poslanica Eustohiji, kćeri Jeronimove prijateljice i sljedbenice Paule, rimske matrone, napisana je vjerojatno 384. Dugo je vremena kružila kao posebna knjiga pod naslovom *De virginitate*, odnosno *De virginitate servanda*.

²⁷ Usp. *Ev II* (V,4), str. 120-121.

²⁸ *Ev II* (IV,24 – *O opipu*), str. 105-106; usp. također poglavlje treće knjige *Evandelistara*: *O druženju koje treba izbjegavati*, *Ev I* (III,24).

suobličiti oni koji izabiru djevičanstvo kao stil vlastita življenja. Potom slijede oni koji žive krepost uzdržljivosti, tj. žive krepost čistoće nakon što su izgubili djevičanstvo (riječ je o udovičkoj čistoći) te napokon oni koji su oženjeni, tj. oni koji žive u braku. U ovisnosti o ovakvoj viziji kršćanskog života Marulić oblikuje i vlastiti govor o ženi, ali i o brojnim drugim temama.²⁹ Tako njegov govor o ženi možemo promatrati pod nekoliko vidova koje ćemo izložiti u nekoliko sljedećih naslova: Žena djevica; Žena udovica ili Judita; Žena udana ili Suzana; Žena obraćenica ili Marija Magdalena.

2.1. Žena djevica

Gore spomenutu viziju kršćanskog života nalazimo široko posvjedočenu na Marulićevim stranicama. Dovoljno je, primjerice, promotriti raspored poglavlja pete knjige *Evangelistara*, gdje najprije progovara o djevičanstvu, potom o udovičkoj čistoći te na koncu (VI. poglavlje) o braku. U *Instituciji* pak, kad je riječ o primjerima iz života svetica, daleko najviše primjera (šezdesetak) donosi upravo na temu života u čudorednoj čistoći, odnosno u djevičanstvu.³⁰ Život u djevičanstvu, prema njemu, nadilazi ljudsku narav i uobičajen život: »Biti djevicom nadilazi prirodu (narav) i uobičajen život. To je nešto prije anđeosko negoli ljudsko.«³¹ Motivacija života u djevičanstvu je naravno kristološka: »Sam je sin Božji Krist izabrao sebi za majku djevicu, sam je ostao trajno djevac i volio da bude nazivan zaručnikom djevica, a nije mu bilo milo ni da ga tko drugi krsti doli djevac ni da svoju majku, kad je odlazio od nje, povjeri ikomu doli svom učeniku djevcu. A sve to zato da bi nas poučio kako je Bogu drago djevičanstvo, za očuvanje kojega dao je svoju majku za primjer ženama, a sebe muškima.«³² U *Instituciji* navodi da je »Djevica bila izabrana da rodi onoga koji je Bog i čovjek, a da biste znali da je bila izabrana zbog djevičanstva – postavši majkom nije prestala biti djevica«.³³ Izbor života u djevičanstvu postaje izbor »najboljega«. Naime, kako piše Marulić, »svojstvo je najvjernijih slugu da se uvijek prihvaćaju onoga što vide da će njihovu gospodaru biti najdraže. Stoga ne paze samo na ono što im se zapovijeda nego i, mimo zapovijesti, na ono što ga veseli. Zbog toga su vrlo mnogi od svetaca sačuvali neokaljanim svoje djevičanstvo, dobro znajući da se njime više

²⁹ Ovo će poimanje kršćanskog života Marulić više puta ponoviti na svojim stranicama. U sažetom ga obliku nalazimo u jednom poglavlju *Evangelistara*: »Što smo rekli o jednom spolu, to mislimo i o jednom i o drugom. Prvi je kod Boga onaj tko ne zna za ženu, zatim onaj koji uzima na se zavjet čistoće pošto ju je upoznao, a na kraju onaj tko radi radanja potomstva služi braku, no njeguje čednost i ljubav koja pripada porođajnoj postelji« (*Ev II* /V,11/, str. 136). Poglavlje nosi naslov: *O tome kako se treba kloniti bludničenja*.

³⁰ Ovoj temi (*O čuvanju čudoredne čistoće – primjeri žena*) Marulić posvećuje cijelo poglavlje *Institucije* (IV,8), a u njemu donosi šezdesetak primjera.

³¹ *Ev II* (V,2), str. 112.

³² Ondje, str. 113.

³³ *Inst II* (IV,8), str. 245.

od svega mogu svidjeti Bogu».³⁴ Marulić stoga veliča primjer sestre opata Bernarda koja se nakon susreta s bratom odrekla svjetovnog života:

»Vrativši se nato kući, ishodi od muža za koga je bila udana razvod braka, pa se posveti vjeri. I potom je toliko poniznije počela služiti Bogu koliko je prije taštije služila svijetu. Bila je, zaista, velika stvar da žena još u mlađahnoj dobi i gospodskog izgleda tako naglo prezre svilenu odjeću, naušnice, ogrlice, narukvice, kape, vrpce, koprene, češljeve, ukosnice, ogledalo, prslučiće, prstenje, drago kamenje, biserje, kopče i zlatne privjeske, i posudice s pomastima, i mnoge druge kitnje ženske ludosti. Ali je daleko veća stvar bila napustiti mlada muža i mamce bračne postelje i odreći se svake objesti tijela.«³⁵

Djevičanstvo je baš zbog svoje duhovne vrijednosti i usmjerenosti prema vječnosti vrjednije čak i od samoga života, tvrdi Marulić, a svoje mišljenje potkrjepljuje primjerima djevice Lucije iz Sirakuze, djevice Agneze i drugih.³⁶ Budući da im je djevičanstvo bilo draže od zemaljskog života, nakon kratkotrajnih muka s Kristom navijeke kraljuju u nebu.

Marulić ne zaboravlja spomenuti da je istinsko djevičanstvo samo ono koje je povezano s kreposnim životom i vršenjem Božjih zapovijedi: »Ne bude li, dakle, djevičanstvo izvršavalo zapovijesti Božje, ne samo da se neće uspeti više od ostalih vjernika nego će dapače biti uvršteno među one koji na samom dnu trpe muke.«³⁷ Djevičanstvo samo po sebi nije dostatno da bi se baštiniio život vječni, nego je nužan i krepostan život: »Sretno li je, dakle, ono djevičanstvo... koje će u pratnji onih kreposti što su zapovjeđene moći pohrliti u susret nebeskom zaručniku.«³⁸

Ako djevičanstvo zaslužuje najveću nagradu u životu vječnome onda ono posljedično zahtijeva da mu se sve drugo žrtvuje za života na zemlji. U stvari, život u djevičanstvu je – ponavlja Marulić misao sv. Jeronima³⁹ – nešto prije anđeosko negoli ljudsko; ono je življenje nebeskog života ovdje na zemlji.

2.2. Žena udovica ili Judita

Idealu života u djevičanstvu najviše se približava, drži Marulić, »čudoredna čistoća udovištva i usprezanje onih koji su, mada nisu djevci, učinili ipak kraj tjelesnom sjedinjavanju, uzevši na se zavjet vjere kako bi nesputanije služili Bogu i mogli se

³⁴ *Ev* II (V,2), str. 113.

³⁵ *Inst* II (III,7), str. 118.

³⁶ *Inst* II (IV,8), str. 247sl.

³⁷ *Ev* II (V,2), str. 114.

³⁸ *Ondje*, str. 115.

³⁹ »Biti djevicom, piše Marulić, nadilazi narav i uobičajen život. To je nešto prije anđeosko negoli ljudsko.« (*Ev* II /V,2), str. 112. Navedena je misao preuzeta iz *Epistola IX. Ad Paulam et Eustichium, De assumptione beatae Mariae Virginis*, koja se pripisuje sv. Jeronimu (usp. *PL* 30,126). Opširnije o temi djevičanstva u Marulićevoj misli vidi: M. Parlov, »O Marulićevu autorstvu djela *Život sv. Ivana Karstitelja*«, u: *Colloquia Maruliana XI* (2002), str. 443-457.

posvetiti razmatranju o nebeskim stvarima».⁴⁰ To je uostalom stanje koje je i on osobno živio, kako se dade iščitati između brojnih redaka posvećenih ovoj temi. Udovištvo je za Marulića manje socijalno stanje osoba koje su ostale same te su potrebne društvene/crkvene skrbi, kako je bilo u prvoj kršćanskoj zajednici,⁴¹ nego je više riječ o njihovom položaju unutar života Crkve. On o udovištvu govori kao o životnom stanju koje je usporedivo s redovništvom, a na srcu mu je nadasve briga oko udovičke čistoće: »Ne treba ih (tj. udovice, nap. a.) zaobilaziti samo zbog toga što njihovo društvo predstavlja opasnost za čistoću nego i zato što one obično nanose nepravdu Crkvi ponovno se udavajući kad su se zavjetovale na čistoću i ne izvršavajući ono što su Bogu obećale.«⁴² Premda se u govoru o udovištvu poziva nadasve na svetopisamske izričaje (navodi, primjerice, klasične novozavjetne retke o udovicama: 1 *Kor* 7,39-40; 1 *Tim* 5,3-16), ipak se u izlaganju zamjećuje utjecaj misli sv. Augustina. Veliki je Hiponac temi udovištva izravno posvetio jedan spis, *De bono viduitatis*, što ga je uputio Julijani koja se posvetila Gospodinu. I Augustin, s obzirom na zasluge, dodjeljuje udovištvu prednost pred ženidbom. Brani ponovnu udaju iako smatra da je bolje živjeti u udovičkoj čistoći. Udovice potiče na pobožnu poniznost i duboku pobožnost.⁴³

Marulić preuzima temeljne biblijske i augustinovske misli, a svoj govor potkrepljuje primjerima, među kojima nadasve primjerom svete udovice Judite. Čini se da i »libar o udovici Juditi« – uz umjetničku vrijednost koje je svjestan i sam Marulić – nosi u sebi i moralnu poruku i poziv; naime, poziv svim sugrađanima da u teškim vremenima ostanu vjerni svojoj kršćanskoj vjeri, ali i poziv ondašnjim brojnim splitskim udovicama na življenje udovičke čistoće. Dobar poznavatelj onodobnih splitskih prilika C. Fisković veli da se u Splitu »mjesto umjetničkih portreta renesansnih gospođa kao u susjednim Mlecima sretaju žene koje sahnju od žalosti za poginulim muževima«.⁴⁴ Sam Marulić stihovima oplakuje Perinu, sestričnu svoga prijatelja Dmine Papalića, koja je umrla od tuge za mužem koga ubiše Turci.⁴⁵

⁴⁰ *Ev* II (V,3), str. 115.

⁴¹ Više o udovištvu kroz prva stoljeća vidi: H. Marchal, »Vuevage-vueve«, u: *Dictionnaire de spiritualité XVI*, Beauchesne, Paris, 1992, str. 522-529.

⁴² *Ev* II (V,3), str. 117.

⁴³ Usp. A. Augustinus, *De bono viduitatis*, u: *PL* 40, 431-450. Inače, Augustin je napisao ovaj spis oko 414 (opširnije o udovištvu kod sv. Augustina vidi: L. Bouyer - L. Dattino, *La spiritualità dei Padri (II-V secolo). Martirio-verginità, gnosi cristiana*, Edizioni Dehoniane, Bologna, 1988, str. 114-115).

⁴⁴ Usp. C. Fisković, »Splitska renesansna sredina«, u: M. Marulić, *Judita*, Književni krug, Split, 1988, str. 76.

⁴⁵ U tumačenju solinskih natpisa Marulić se osvrće na Lucija Liburcija Feliksa koji je u 24. godini poginuo braneći domovinu te kako mu je za tri dana umrla žena. Potom dodaje: »Huiuscemodi exemplum in adolescentia nostra vidimus, Dominice, Perinae consobrine tuae, quae Georgio marito a Turcis interfecto merore superata efflavit animum. Tunc ego amborum sortem miseratus tale, ut tu meminisse potes, illis apposui epitaphium, cum adhuc Tydei praeceptoris mei scholam frequentarem:

Ausus confertos incurrere Gergius hostes
Ipse suo caesus sanguine sparsit humum;
Non potuit lethum perferre Perina mariti,
Hic demum nimio victa dolore iacet.

U poslanici Dujmu Balistriliću Marulić veli da mu šalje Juditu »ne s manjom urehom nego kada se ukaza Olofernu, ne da vas kako i njega tim prihini, da prija pokripi u uzdržan'ju svete čistoće...«⁴⁶ Njemu je očito na srcu življenje »svete čistoće« i to ne samo sa strane Bogu posvećenih osoba, nego svih kršćana. U tome mu, dakako, pomaže primjer svete udovice Judite.

U šestom pjevanju 'Judite' kao uzrok njene pobjede nad Holofernom ističe njenu udovičku čistoću:

»A sve je to bilo, jer čistoću tvoju
pogleda Bog milo i da t' milost svoju;
jer sta u pokoju, muža ne poznavši,
i u svetih broju, parvi ti umarvši.
Bog tebe zazvavši sparti nas brimena
i tebe obravši proslavi t' imena;
tim blagoslovljena biti ćeš po sve dni
biti ćeš blažena gdi dobru konca ni.«⁴⁷

Juditinu udovičku čistoću kao razlog pobjede nad Holofernom spominje i u *Instituciji*: »Veliko bogatstvo, mladenačka dob i krasna vanjština kojom se isticala nad ostalima, sve je to poticalo udovicu Juditu da se ponovno uda. No ona je ipak udovištvo pretpostavila udaji, mekanoj odjeći kostrijet, raskoši post, a snu i besposlici bdijenje i molitvu, pa je naoružana tim oružjem odrubila glavu Holofernu, tj. đavlu.«⁴⁸

U svome življenju udovičke čistoće Judita postaje primjer koji treba nasljedovati:

»Jur poni svaki nju htimo sliditi
jur počnimo danas pobožno živiti
moliti, postiti, poniziti dušu i put
oštrine nositi, gizdav odvrići skut
daržat čistinje put, telu ne dati last.«⁴⁹

Udovištvo, smatra Marulić, valja pretpostaviti braku te uzdržljivost vjenčanju, budući da se osoba u udovištvu ili ona koja živi u djevičanstvu može više posvetiti Bogu i onome što je Božje: »Ta, tko se od vjernika usuđuje reći da nije daleko

Haec, quaecunque legis, saevae maledictio dextrae,
Una quae fecit caede perire duos.«

Citat preuzet iz: M. Š r e p e l, »O Maruliću«, u: *Rad JAZU 145*, Zagreb, 1901, str. 183-184.

⁴⁶ M. M a r u l i ć, *Judita*, Književni krug, Split, 1988, str. 114.

⁴⁷ Ondje, VI, stihovi 1842-1849, str. 181.

⁴⁸ *Inst II* (IV,8), str. 245; usp. također *Ev II* (V,5), str. 123.

⁴⁹ *Judita VI*, stihovi 1945-1949, str. 185.

bolje misliti na ono što je Božje negoli na ono što je svjetovno te tražiti kako da ugodiš Bogu negoli kako da ugodiš ženi?»⁵⁰ Ipak se čuva da ne padne u zabludu katara koji su odbacivali instituciju ženidbe, tj. braka: »Neka ipak nitko ne vjeruje da se brak osuđuje time što se predočava ono što je bolje od toga. Ne griješe, naime, oni koji se zakonito vežu, ali se ipak oni nazivaju blaženima koji se zato ne žele vezati da bi slobodnije i iskrenije služili Bogu.«⁵¹ No, slijedi i razborit savjet preuzet od sv. Pavla: »Onim udovicama koje se ne mogu uzdržati više koristi da se udaju nego da zbog nesuzdržljivosti propadnu. Za one pak koje žele ugoditi više Bogu nego ljudima najbolje je ne udavati se, već ustrajati u čistoći.«⁵²

2.3. Žena udana ili Suzana

S obzirom na ulogu udane žene u društvu, Marulić je dijete svoga vremena a ujedno i baštinik srednjovjekovne misli. Ženi je mjesto u kući te joj je glavna dužnost biti potpora i pomoć mužu, upravljati kućom te odgajati djecu. No, imamo li na umu prilike u kojima je živio, vjerojatno drugačije nije ni mogao razmišljati. U stvari proteći će još dosta vremena da bi Crkva u cjelini postala svjesna svetosti ženidbe. U govoru o ženidbi Marulić preuzima onodobni teološko-moralni govor po kojem je ženidba od Boga ustanovljena već u raj, a jedina joj je svrha, kako rekosmo, rađanje djece⁵³ i kao ustuk protiv pohote.⁵⁴

U ozračju duhovno-moralnog življenja, oblikovanog strogom askezom i monaškim pogledom na život, zabranjen je svaki užitak, a onaj na području spolnosti posebno, jer se uostalom i istočni grijeh prenosi spolnim činom. Zato Marulić, na tragu spomenute monaške duhovnosti, i osobito sv. Jeronima, može reći da je »bludnik, a ne suprug onaj koga većma raduje općiti nego rađati. A i ona je žena bludnica koju više veseli sladostrašće negoli porod«.⁵⁵

Za Marulića ženidba je bez sumnje sakrament, premda to nigdje izričito ne kaže. On navodi i učinke sakramenta ženidbe: nerazrješivost i jedincatost. »Bračna veza treba da bude doživotna. One, naime, koje je Bog svezao, neka čovjek ne rastavlja! 'Bit će – reče on – njih dvoje jedno tijelo.' (Post 2,24) Stoga to muž svaki put krši kad drugu želi i žena svaki put kad uzdiše za drugim. Tijelo se, naime,

⁵⁰ Ev II (V,3), str. 116.

⁵¹ Ondje.

⁵² Ondje, str. 118.

⁵³ U poglavlju *O ljubavi prema ženi i vremenu kada se valja uzdržavati* Marulić savjetuje supružnike: »Oboje pak neka se međusobno spolno sjedinjuju radi rađanja potomstva, a ne iz žudnje za zadovoljenjem strasti. Jedno je dužnost tih koji su zakonito vjenčani, a drugo nečistoća onih koji su ružno razvratni« (Ev II /V,8/, str. 131).

⁵⁴ U poglavlju *O braku* piše: »Da bi ti, dakle, bježao od bludničenja, živi sa svojom ženom! Ali ako vas oboje vuče žudnja za odličnijom kreposti, živi čisto! Jer jedno je služiti tijelu, a drugo duhu« (Ev II /V,6/, str. 127).

⁵⁵ Ev II (V,6), str. 125-126.

koje treba da bude jedno, trga na dva kad se zavoli priležnica ili preljubnik.«⁵⁶ Samo spomenimo da Katolička crkva na Tridentskom saboru (1547), odgovarajući na kritike reformatora, donosi konačnu nauku o sakramentima, a među njima i o ženidbi, premda je već sabor u Firenci (1439) ubrojio ženidbu među sakramente. Nekoliko godina poslije Tridentski će sabor izdati i dekret o ženidbi (dekret poznat kao *Tametsi*, iz 1563), a u njemu se iznova potvrđuje nerazrješivost i jedincatost kršćanske ženidbe.⁵⁷ Svojim govorom o ženidbi Marulić se predstavlja kao važan svjedok-laik katoličkog nauka o ženidbi i njenoj sakramentalnosti, i to u vrijeme početnih kontroverzija s nastajućim reformatorskim pokretom koji je negirao sakramentalnost ženidbe.

Maruliću je jasno da u bračnoj zajednici muževi imaju glavnu riječ: »Treba da muževi upravljaju ženama«, i to potkrjepljuje nizom biblijskim navoda (usp. *Post*, 2,24; *Ef* 5,22-23; *1Pt* 3,3-4).⁵⁸ Žena sa svoje strane treba poštivati muža, ustupati mu prvo mjesto u časti te se podložiti njegovoj vlasti. »Žena nije izvađena iz glave, da ne bi zapovijedala, ni iz pete, da ne bi bila prezrena, nego je oblikovana iz rebra da bi se smatrala sredinom između jednoga i drugoga i na drugom mjestu u kući, iza oca obitelji, bila poštovana. Ona neka se pokorava mužu, a njoj neka ostala obitelj bude podložna.«⁵⁹ Marulićeva idealna udana žena poput Sare priznaje muža gospodarom, vjerna je poput Mikale, mudra poput Abigajle, poštena poput Suzane, strpljiva i ponizna poput Elkanine supruge Ane, revna u pohađanju službe Božje i gorljiva u molitvi poput Tobijine Sare. Jednom riječju: idealna žena je u »nastupu smjerna, u licu ozbiljna, u govoru čedna, u dotjerivanju jednostavna i u svemu tomu što se vidi izvana neka pokazuje kakav nosi duh iznutra, u sebi«.⁶⁰ Čini se da u Splitu u Marulićevo vrijeme nije bilo baš previše idealnih žena ili barem ne onakvih kakve je Marulić kao idealne zamišljao.⁶¹

Kako iznad svega cijeni krepost čistoće, nije onda čudno što Marulić hvali Suzanu ponajprije zbog njene bračne vjernosti, tj. zbog spremnosti da radije izgubi život nego neporočnost.⁶² Zbog istog razloga, makar znao da u kršćanskoj ženidbi

⁵⁶ Ondje, str. 126. Drugdje će, govoreći o dužnosti žene, napisati: »Mada nema danas mjesta rastavi, ipak je vrlo ružno činiti se dostojnom rastave« (*Ev* II /V,7/, str. 129).

⁵⁷ Usp. J. M. Millas, nav. dj., str. 178-179.

⁵⁸ *Ev* II (V,6), str. 126.

⁵⁹ *Ev* II (V,7), str. 128.

⁶⁰ Ondje, str. 129.

⁶¹ Pri završetku poglavlja *O dužnosti muža i žene* Marulić se tuži: »Vikao bih protiv raskoši naših žena, njihova češljanja i dotjerivanja i okomio se na njihovo pretjerano kićenje – jer ima ih koje čitav imetak ušiju u haljine, upletu u ogrlice, nose na prstima i, da bi svoje tijelo nakitile, tjeraju muževe na prosjački štap – ali, kako se one ne obaziru na Gospodnje ni apostolske zapovijesti što ih slušaju često na propovijedima u crkvi, i mene će, budem li vikao, ismijavati« (*Ev* II /V,7/, str. 130).

⁶² Podsjetimo se da je Marulić Suzanu i versima opjevao. Hvali njenu vjernost, odnosno njeno nastojanje da Boga ne uvrijedi i po cijenu života te mu to postaje prigoda da čitatelje pozove na istu ljubav prema Bogu:

»Suzana zagrubit Bogu ne htijaše,
zato ni glas zgubit, ni život hajaše.

ne postoji rastava, kad je riječ o »većem dobru« on i to dopušta. »Veće dobro« je, naravno, služenje Bogu. Shvatljiva je njegova hvala na račun žena koje su se odrekle bračne postelje ili čak nagovorile muževe da zajedno s njima žive krepost uzdržljivosti.⁶³

Stupajući u brak žene gube pečat djevičanstva, a time i ono najvrjednije što imaju i što jesu. Gubitak djevičanstva je nepovratan bilo s biološke bilo s moralne točke gledišta. Marulić je izričit:

»Bila si slična anđelima, djevice, dok nisi znala za iskvarenost. Kad si se vezala za muža časnim brakom, priznajem, nisi sagriješila, ali si ipak od duhovnog bića postala tjelesno, od nebeskog zemaljsko, od najčišćeg zlata najprostija mjed. Više ne možeš zaručniku Kristu, kad bude dolazio, potrčati u susret sa zapaljenom svjetiljkom ni biti ubrojena među njegove zaručnice. On je zaručnik djevice, a ne ljubavnik onih koje su se iskvarile. I, mada on ne odbija od sebe supružnike koji čuvaju prava braka, ipak, kako je rečeno, u prvom redu cijeni djevice, zatim udovice, a na kraju udane.«⁶⁴

Navedeni odlomak lijepo očituje Marulićev monaško-klerički pogled na ženidbu i ženu. Makar priznaje da sklapanje ženidbe nije grijeh, ipak naglašava da gubitak djevičanstva udaljava osobu od Boga, odnosno da osoba gubitkom djevičanstva na neki način ugrožava i svoje spasenje. Ako je život u djevičanstvu najsigurniji put spasenja, tada se žena udajom izlaže opasnosti vječne propasti. Izgubivši djevičanstvo žena ipak ne mora biti posve izgubljena. Ostaje još jedan put spasenja. Naime, put obraćenja i pokore. Put Marije Magdalene.

2.4. Žena obraćenica ili Marija Magdalena

Marija Magdalena jedan je od najzanimljivijih ženskih likova u povijesti Crkvi. Štovana je na Istoku i na Zapadu, a tijekom cijele povijesti privlači pozornost ne samo pobožnih vjernika, koji u njenu primjeru obraćenja i pokore vide

Toj se pristojaše njoj ka veće Boga
ner sebe ljubljaše. – Takoj ljub'mo toga,
ljub'mo ga samoga nad svim, ne hteći
cić straha nikoga zgrišit' zlo čineći« (stihovi 706-712)

Stihovi preuzeti iz: M. Marulić, *Pisni razlike*, Književni krug, Split, 1993, str. 75.

⁶³ Opisujući primjer djevice Marije iz Oigniesa, koju su udali protiv njene volje, veli: »Osim što je svakodnevno postila i često se molila, još se bičevima žestoko tukla, a potom nagovorila muža da se oboje zajedno zavjetuju da će čuvati čistoću. Djevičanstvo, prepušteno valovima braka, bilo je doživjelo brodolom, ali je neozlijeđeno i netaknuto doplivalo u luku spasa oslanjajući se na ploču posta, molitve i samokažnjavanja« (*Inst II /III,10/, str. 145*).

⁶⁴ *Ev II (V,11)*, str. 135-136.

moгуćnost vlastitog spasenja, nego i učenih osoba, umjetnika, slikara, kipara i književnika sve do naših dana.⁶⁵

Identitet Marije Magdalene, kako ju se općenito predstavlja, sastavljen je od različitih elemenata koji se nalaze razasuti u sva četiri evanđelja. Luka, primjerice, spominje anonimnu grešnicu koja u kući farizeja Šimuna Gospodinu Isusu »sva zaplakana poče suzama kvasiti noge, kosom ih glave svoje otirala, cjelivala i mazala pomašću« (Lk 7,37-38). Evanđelist spominju potom Mariju iz Betanije, sestru Marte i Lazara, koja je slušajući Gospodinove riječi »izabrala najbolji dio koji joj se neće oduzeti« (usp. Lk 10,38-42; Iv 11,1-45; 12,1-8). Napokon, evanđelja govore i o Mariji Magdaleni, iz koje je Gospodin istjerao sedam đavola (usp. Lk 8,2; Mk 16,9), a koja ga je potom s drugim ženama pratila na njegovim putovanjima; bila je prisutna pod njegovim križem (usp. Mt 27,55-56; Mk 15,40-41; Lk 23,49; Iv 19,25), a u uskrsno je jutro posla na grob kako bi pomazala Isusovo mrtvo tijelo, no našla je prazan grob te je to javila učenicima (Mt 28,1-10; Mk 16,1-8; Lk 24,1-10; Iv 20,1-10).

Već se u prvim stoljećima kršćanstva postavilo pitanje, na koje do danas nije dan zadovoljavajući dogovor, odnose li se evanđeoski izvještaji na jednu te istu osobu ili se radi o dvije ili tri različite osobe. Na Zapadu sv. Grgur Veliki prvi je ustvrdio da je riječ o jednoj te istoj Mariji Magdaleni, a poslije njega gotovo će svi zapadni autori tvrditi isto.⁶⁶ S obzirom na identitet Marije Magdalene, Marulić uglavnom slijedi crkvenu tradiciju identificirajući u sve tri evanđeoske osobe jednu te istu Mariju,⁶⁷ no pokazuje da poznaje i drugačija mišljenja razlikujući anonimnu ženu grešnicu od Marije Magdalene.⁶⁸

Marulić posvećuje Mariji Magdaleni prilično prostora. U *Instituciji* je jedna od najspominjanijih svetica, naime spominje je dvadesetak puta, a podosta prostora joj daje i u djelu *O poniznosti i slavi Kristovoj*. Osim evanđeoskih podataka o Mariji Magdaleni, Marulić se kao izvorom služi i *Zlatnom legendom* Jakova iz Varazze

⁶⁵ Najsvježiji je primjer roman D. B r o w n a, *Da Vincijev kod*, objavljen 2003. Roman je doživio velik uspjeh, ali i izazvao brojne kontroverze. Za središnji lik ima upravo Mariju Magdalenu.

⁶⁶ Izuzetak čine Paskazij Radbert, sv. Bernard i Nikola iz Clairvauxa (usp. V. S a x e r, »Maria Maddalena, santa«, u: *Biblioteca sanctorum IX*, Città Nuova Editrice, Roma 1967, str. 1078).

⁶⁷ Na više mjesta Marulić piše o Mariji Magdaleni identificirajući u njoj sve tri osobe iz evanđelja, grešnicu, Martinu i Lazarovu sestru te Mariju iz Magdale. Tako, primjerice, u devetom poglavlju prve knjige *Institucije*, *O pustinjačkom životu*, piše: »Marija iz Magdale već je onomad čula da su joj svi grijesi oprošteni, spoznala da je izabrala – što je posvjedočio Gospodin – najbolji dio koji joj se neće oduzeti, zaslužila da prva vidi Gospodina koji je uskrsnuo i za njegovu je ljubav sve bila prezrela« (*Inst I* /I,9/, str. 147; usp. također *Inst I*, str. 66, 95-96, 242; *Inst II*, str. 47, 331 itd. usp. također *O poniznosti i slavi Kristovoj*, Književni krug, Split, 1989, str. 203).

⁶⁸ Tako, primjerice, u desetom poglavlju četvrte knjige *Institucije*, *O pokajanju za grijehe – novozavjetni primjeri*, nakon što je opisao primjere pokajanja muževa, opisuje najprije primjer žene grešnice iz Evanđelja koja je u tuđoj kući potražila Spasitelja, a potom spominje primjer Marije Magdalene (usp. *Inst II* /IV,9/, str. 289-299).

(1228/29-1298). Primjerice, podatak da su Lazar, Marta i Marija ždrijebom podijelili imanje – a Mariji bi pripao gradić Magdala, odatle ime Marija Magdalena – te da su poslije Kristova uzašašća sve rasprodali kako bi mogli nespupana srca propovijedati Krista,⁶⁹ Marulić pronalazi u *Zlatnoj legendi*.⁷⁰ Isto tako tamo nalazi podatke o Marijinu pustinjačkom životu te navješćivanju evanđelja u Marseilleu.⁷¹ Marulićev će govor o Mariji Magdaleni kao navjestiteljici evanđelja postati i predmetom teoloških disputa.⁷²

Marulićev interes za Mariju Magdalenu ne proizlazi samo iz činjenice njena raširena štovanja u Europi tijekom čitavog srednjeg, a osobito kasnog srednjeg vijeka. Marija doživljena u svome stanju grešnice kojoj je grijeh oprošten snagom Spasiteljeve ljubavi i koja nakon oproštenja odgovara na tu ljubav, postaje simbol čitavog ljudskog roda, ali i poziv svakom čovjeku/vjerniku da pred Kristom zauzme sličan stav. Po obraćenju i pokori iskazati zahvalnost za spasenje koje Krist dariva. U ovom će smislu lik Mariji Magdalene biti veoma zahvalan crkvenim Ocima i brojnim drugim srednjovjekovnim pa čak i modernim duhovnim autorima za brojne homilije na temu obraćenja i pokore.⁷³ I za Marulića Marija Magdalena postaje model ostvarene svetosti po obraćenju i pokori.⁷⁴ Na primjeru Marije on svojim čitateljima predstavlja sam proces obraćenja. Opisujući Mariju Magdalenu kako plače na grobu, navodi redak Ivanova evanđelja o ukazanju anđela (usp. *Iv* 20,12), te zaključuje: »U malo riječi obuhvaćen je cio postupak pokajnikov. Onaj, naime, tko se okreće pokajanju, prvo se žalosti da je sagriješio i potresen lije suze, a zatim se sagiba, tj. skrušeno vlada i gleda u grob – ispituje svoju savjest, na taj način razmišlja o svojoj prošlosti, kakvo je zlo počinio i kakvo je dobro propustio...«⁷⁵ Srednjovjekovni će propovjednici toliko naglašavati Marijino obraćenje i pokornički život da će je promovirati u suotkupiteljicu koja je pokorom ne samo izliječila vlastite rane, nego svakodnevno liječi i rane drugih ljudi. U svojoj ljubavi prema Kristu nadvisit će i prvaka apostola sv. Petra. Nije onda čudno da je Krist izabire kao prvog vjesnika svoga uskrsnuća.⁷⁶ Ovo su ujedno i Marulićeve misli o Mariji Magdaleni. I on je fasciniran njenom ljubavlju prema Kristu. Marija »goreći sva od čežnje samo za Gospodinom, zaslužila je da prva vidi Pobjednika

⁶⁹ Usp. *Inst* I (I,1), str. 66.

⁷⁰ Usp. J. de V o r a g i n e, *La légende dorée I*, GF-Flammarion, Paris, 1967, str. 456-466.

⁷¹ Usp. *Inst* I (II,4), str. 200; *Inst* II (III,4), str. 89-90.

⁷² Što je bio slučaj kardinala Lorenza Brancatija (1612-1693) (usp. M. P a r l o v, *Otajstvo Krista – uzor kršćanskog života prema Marku Maruliću*, Književni krug-Marulianum, Split, 2001, str. 38).

⁷³ Usp. P. - M. G u i l l a u m e, »Marie-Madeleine (sainte)«, u: *Dictionnaire de spiritualité X*, nav. dj., stp. 560-575.

⁷⁴ Više o Mariji Magdaleni kao uzoru svetosti vidi: Ch. B é n é, *De Madeleine, modele de sainteté chez Marulić, a la Madeleine baroque de Vida*, Fribourg, 1990.

⁷⁵ *Inst* II (IV,10), str. 290.

⁷⁶ Usp. J. D a l a r u n, nav. dj., str. 42-43.

nad smrću jer ga je tražila ustrajnije nego ostali». ⁷⁷ Marija time postaje model i simbol kršćanske duše koja ustrajno traži Gospodina i koja ga napokon nalazi. No, ona je ujedno i poziv svakom kršćaninu na žarku ljubav prema Gospodinu, na – po pokori – sudjelovanje u njegovoj boli, kako bi postali dionicima i njegove slave. »Porazmislite, molim vas, vjerne duše« – piše Marulić – »o žarkoj, tako divnoj Marijinoj ljubavi i nemojte da vruća ljubav što je dugujete Kristu, Spasitelju svojem, ohladi.« ⁷⁸

Pokora postaje put otkupljenja i spasenja. Izgubivši djevičanstvo svojim grešnim životom, Marija je izgubila i Gospodina. No, životom u pokori vratila je bliskost s Gospodinom na način da je grešno tijelo pokorom upokoreno, nadvladano. Ono što je grijeh izobličio, pokora je obnovila i preobrazila. Opisujući »otkrivenja blaženstva nebeskoga« donosi i primjer Marije Magdalene: »Kad je Marija Magdalena provodila život u pustoši, neki je svećenik pustinjač vidio kako je anđeli uznose na nebo i opet spuštaju na zemlju, na mjesto gdje je bila. Upitavši je zatim radoznalo što to znači, ču od nje same da se već trideset godina ničim nije hranila doli razmatranjem o nebeskim radostima... O, kolika li je to milost ljubavi Božje – smrtnomu tijelu podijeliti ono što se obično podjeljuje besmrtnomu, naime, da tako dugo može živjeti bez hrane i, mada je još zemaljsko, vinuti se u takve visine!« ⁷⁹

Marija Magdalena u Marulićevoj misli postaje primjer stava koji treba poprimiti svaki vjernik: suzama obraćenja oplakati prošle grijehe te zahvalno hoditi za Gospodinom na putu spasenja.

3. ZAKLJUČAK

U svome govoru o ženi Marulić se predstavlja baštinikom višestoljetnog crkvenog pristupa ženi i govora o ženi. No, u njegovim se spisima osjeća i dašak novoga pristupa i razmišljanja o ženi. S jedne strane, na tragu srednjovjekovne teologije i duhovnosti, predstavlja ženu u njenoj ulozi majke, supruge i kućanice koja je podložna mužu i kojoj je najpreča briga skrb oko podizanja djece i briga o kućanstvu, s druge, na tragu novih renesansnih poimanja, predstavlja ženu kao

⁷⁷ *Inst III* (V,8), str. 161. Marulić navodi da se Gospodin najprije ukazao Mariji Magdaleni da bi pokazao kako je došao poradi grešnika, ali i jer ga je Marija tražila žarče od drugih, a time je bila i dostojnija da ga nađe. Budući da je samo ljubav kadra pronaći Krista, Marija ga je našla jer ga je ljubila (usp. *O poniznosti i slavi Kristovoj*, str. 299). Naravno, neće propustiti, na tragu crkvenih Otaca, napraviti i paralelu između Marije Magdalene i Eve (usp. *O poniznosti i slavi Kristovoj*, str. 280).

⁷⁸ *O poniznosti i slavi Kristovoj*, nav. dj., str. 295. U prvom poglavlju treće knjige *Institucije (O ljubavi prema Bogu)* Marulić donosi samo jedan primjer ljubavi žena, i to upravo primjer Marije Magdalene (usp. *Inst II* /III,1/, str. 47).

⁷⁹ *Inst III* (VI,16), str. 324-325. I ovaj je hagiografski detalj iz života Marije Magdalene Marulić preuzeo iz *Zlatne legende* (usp. J. de V o r a g i n e, nav. dj., str. 462-463).

subjekt obitelji, društva pa čak i povijesti spasenja. Ujedno je i pripadnik vremena koje, s obzirom na ženu, nije bilo osobito, danas bismo rekli, »emancipirano«. U splitskoj sredini Marulićeva vremena, a time i kod samoga Marulića, žena i njena uloga u društvu još je uvijek više srednjovjekovna, nego renesansna. Ženu se poima i predstavlja kao fizički »slabiji spol«, ona je i moralno krhkija od muškarca te ju je potrebno štititi čak i od nje same. Nad ženom je potrebno bdjeti te ju je potrebno voditi, tj. njome upravljati. Premda se Marulić gotovo svjesno trudi da mjestimice nadiđe uobičajenu sliku o ženi, ipak kroz njega progovara muškarac koji je baštinik stoljetne tradicije što se je o ženi negativno izražavala.

Po njemu najistinskiji i najdublji identitet žene i njena najljepša istina jest njeno djevičanstvo. To je prvi poziv ne samo ženi, nego i muškarcu, jer ih to životno stanje najviše suobličuje Isusu Kristu, djevcu i njegovoj Majci Djevici. Žene koje izabiru to životno stanje, popraćeno kreposnim životom, primit će u nebu najveću nagradu za svoj zemaljski život. A to je ono što Marulića najviše zanima i brine. U nemogućnosti da se živi djevičanstvo Marulić sugerira udovištvo, kao životno stanje s privatnim zavjetom čistoće i vjernosti Bogu. Ponovna udaja, makar ne bila grijeh, nevjera je prema Gospodinu. Treće životno stanje za ženu je udaja, odnosno poziv da bude supruga, majka i odgojiteljica. Ove su najizloženije kušnji i napasti naslade, tj. grijeha, koja se krije u spolnom sjedinjenju, a time su i najugroženije u svome spasenju. Pripada im i najmanja nagrada u nebu. Sve zajedno su, po Maruliću, pozvane na svakodnevno duboko obraćenje i život pokore.

M l a d e n P a r l o v

THE FIGURE OF WOMAN IN THE THINKING OF MARKO MARULIĆ

The author investigates Marulić's discourse about woman from the point of view of theological anthropology and spiritual theology. In his discourse about woman, Marulić shows himself an inheritor of the old as well as a promoter of the new. On the one hand, along the lines of the theology and spirituality of the Middle Ages, he presents woman in her role as mother, wife and housewife, who is subordinate to her husband, and whose greatest concern is to raise her children and look after her household. On the other hand, following the new conceptions of the Renaissance, he presents woman as a subject in the family, in society and even in the history of redemption.

If in the Renaissance an essential characteristic of woman was her emancipation, her becoming a subject of society, Marulić in his most celebrated work, the *De Institutione*, shows himself extremely Renaissance-inclined. For in the *De Institutione*, which is sometimes held to be the work of his most tinged with the Middle Ages, Marulić presents woman as Subject through the whole history of the Church. His woman speaks, reads, writes, evangelises; in short, she does everything that her contemporary male does. Woman becomes model to other women and indeed to men. But it should not be forgotten that Marulić lives at the beginning of the age and then at the edge of European civilisation, to which new stimuli in thinking, culture and the spiritual life came slowly if at all. And so his emancipated woman is not the one we would wish and expect today. He is partially also the captive of his time. We might well say that he is being medieval when he presents woman as a source of temptation and danger for a man, particularly the man committed by his vows to God. But although in places he speaks of woman as the weaker sex, we never find any contempt for woman in him. The Holy Scriptures and the positive Church heritage helped him partially to surmount the framework of his time, to set out into the world and spirit of the Renaissance, at least when the approach to woman is concerned. For example, he appears as a Renaissance poet when he sings of the beauty and the feats of the widow Judith, making use of Petrarchism in his poetic expression.

When he speaks of woman, as indeed when he speaks of human beings in general, Marulić always bears in mind man's and woman's position eternal destination. The life eternal is the ultimate aim of human life, which should guide and give values to choices and wishes of this world. Since the blessedness of life eternal is measured with the extent to which the given person has modelled his life in the world on Christ's, Marulić prioritises a life of chastity, then widowhood, and finally life in marriage. The figure of woman in Marulić's thinking in this paper is analysed through four paradigmatic figures: woman as maiden, woman as widow, woman as wife, woman as penitent; at the same time through these figures, the backbone of Marulić's theological anthropology and theological spirituality of woman is brought out.